

közösségek Szabolcs vármegye rendjei közé épüljenek be, mondjuk a túrmezei nemesek mintájára. Erre tényleges próbálkozások is történtek.

[Szabolcs vármegye](#) már 1614-ben bepanaszolta a hajdúkat, hogy bár nemesek, a megye nemességétől elkülönítik magukat. Thurzó György nádor utasította is őket, hogy a jövőben a régi nemesek szokásai és az ország törvényei értelmében ismerjék el a megye joghatóságát és bíraskodását. A magyar országgyűlés ezt az álláspontot hamarosan a magyar törvénykönyv lapjain is rögzítette. Az [1618/73. évi törvénycikk](#) úgy rendelkezett, hogy a felsőmagyarországi hajdúvitézek - tehát a Szabolcsiak is - az illetékes vármegye joghatósága alá tartozzanak, akárcsak a vármegyei nemesség közönségesen. A helyzet ellentmondásos voltára utal, hogy maguk a magyar rendek sem voltak ebben a kérdésben egységesek. 1608-ban a felsőmagyarországi rendek particularis congregatioja úgy határozott, hogy a hajdúvárosok a kassai főkapitány alá tartozzanak, amely tulajdonképpen két dolgot jelentett. Kivették őket Szabolcs vármegye keretei közül és a magyar végvári rendszer részeként a felsőmagyarországi főkapitánysághoz sorolták be őket. Végeredményben ezt a döntés alapozta meg Forgách Ferenc kassai főkapitány 1613-ban kelt levelében foglalt instrukciókat, amely a katonai ügyeken túlmenően polgári peres és büntetőügyekben is a kassai főkapitány hadi székét tette meg a hajdúvárosok legfelsőbb fórumává. Amikor a szabolcsi hajdúvárosok az erdélyi fejedelem fennhatósága alá tartoztak, a fellebbviteli fórumuk a kállói kapitányság volt, de végeredményben így is a felsőmagyarországi főkapitányság volt az illetékes. Ez a helyzet végeredményben jelentős védelmet jelentett az erősebb, tapasztaltabb vármegyei nemességgel szemben, s a hajdúvárosi autonómia nagyfokú kiépítését tette lehetővé.

Érdekes módon viszont, a hajdúvárosok második generációja viszont már hajlott rá, hogy igénybe vegye Szabolcs vármegye védelmét, amely kimutatható összefüggésben van katonai szerepük hanyatlásával, gyengülésével. Kömlői Kis Miklós, aki a harmadik hajdúfelkelés után a Derecskére települt Erdélyi András utódaként lett a város első embere, 1640-ben Szabolcs vármegyéhez írott levelében már így fogalmazott *"mi nagyságtoknak és kegyelmeteknek igaz szolgálatú incorporatus tagjai vagyunk"*. A vármegye meg is engedte, hogy Böszörmény városának két követe - Puskás István és Dobszai András - részt vehessen a vármegye nemesi közgyűlésén. Mindez nyilvánvaló jele volt annak, hogy kísérlet történt a szabolcsi hajdúvárosok integrálására vármegyei keretben, amely elvben egy túrmezei fejlődést indíthatott volna el. Az esetnek azonban nem voltak következményei.

A 17. század első felében a hét hajdúváros - Böszörmény, Szoboszló, Nánás, Polgár, Dorog és Vámospercs - kikerült Szabolcs vármegye keretéből, s egy főhatóság, a kassai főkapitányság alá tartozott. Mindez azt is jelentette, hogy bizonyos történeti helyzetekben együttesen léptek fel, s a külső szemlélő is külön egységként kezelte a városokat. Valójában persze ekkor még szó sem volt városok feletti, középszintű feladatokat ellátó szervezet létrejöttéről, hanem csak az azonos kiváltságok élvezéséről és az ugyancsak hasonló kötelezettségek teljesítéséről.

Tovább bonyolítja a hajdúvárosok közjogi helyzetét, hogy azok tulajdonképpen hódoltsági területre települtek, hiszen a hajdúvárosok elődei mint jobbágyfalvak és mezővárosok már jóval a háború kitörése előtt felbukkantak török defterekben, tehát török részre is adóztak. Közismert tény, hogy a török macacsul ragaszkodott az egyszer már behódolt helyek adójához, s a hajdúvárosok kiváltságolását nem ismerte el. Ráadásul mivel a hajdúvárosok a magyar végvári rendszer részei is lettek, a hajdúpalánkok emelése miatt is követelte a korábbi állapot visszaállítását, s ez a közös fenyegetettség természetesen erősítette a hajdúvárosok közös szolidaritását, egymáshoz való tartozását. A magyar rendek a földesúri sérelmeket is félretelve, a katonai szempontokat szem előtt tartva a hajdúvárosokat pártfogásba vették. A felső-magyarországi rendek véleménye szerint *"a mi Országunkban sem Ő Felségének, sem az Országának semmi oly kész hadas nints, kihez bízhatnánk. ha a Hajdúságot is Jóságokban való megháborítással szabadságoknak elvételével, Töröknek hódolással való erőltetéssel és hókrok kerítésének elvonásával ellenségünké tegyük, a Török erőtlen állapotunkat eszébe vevén... artzul reánk fordulván ... bennünket Országostul elveszessen"* Az önálló Erdély bukásával párhuzamosan a török hódoltság veszélye újra élő probléma lett, annál is inkább, mert Várad eleste után a török igényt Szabolcs és Szatmár megyékre is. Kétségtelen, hogy az ún. [Szejdi járás](#) a gazdasági károk hatásával is súlyosbítva, megroppantó erővel hatott a hajdúvárosok katonai szerepvállalására, de az véglegesen nem szűnt meg. Nem elhanyagolható hírszerző tevékenységet folytattak a kassai főkapitányság részére, amely a török területeken, portyákkal is párosulva gyakran váltotta ki a törökök, különösen a váradi törökök ellenakcióját, amely ellen a védekezést a hajdúvárosok közösen szervezték meg.

A városok feletti közös szervezet kialakulásának az irányába hatott, az a tudatosan, elemi érdekből vállalt szerep, amelyet talán leginkább a parasztvármegyékkel vehetünk össze. A közrend és a közbiztonság fenntartása ugyan kezdetektől a hajdúvárosok egyik fontos feladata volt, de ez a szerep a 17. század második felében minden korábbinál súlyosabban esett latba. Wesselényi Ferenc nádor már 1663-ban olyan értelmű védelelet adott Nánás városának, hogy "a Vármegyebeliek nevek alatt járó Magyar tsavargók és Vagabundus katonák"-at megfoghassák, sőt "in flagranti" meg is ölhessék. A városok az ijesztően elszaporodó bűnesetek hatására hamarosan közösen léptek fel, amint azt az első hajdúkerületi statutum (1698) világosan bizonyítja. E szerint ha valaki a rablók üldözésére elrendelt insurrectioban nem vett részt, tizenkét forintra büntethették.

A városok feletti szervezet kialakulásában a döntő szempont összefüggésben állt a hajdúk kiváltságain esett legfontosabb sérelemmel, az adómentesség elvesztésével. A hajdúvárosok megadóztatására katonai szerepük elvesztésével párhuzamosan az 1660-as évektől kezdve történtek kísérletek, előbb rendszertelen, majd rendszeres formában. A döntő fordulat 1685-ben következett be, amikor is a bécsi udvar a hajdúvárosokat rendes adóalanyként tekintette. Életbevágóan fontos kérdés volt azonban számunkra, hogy adóterhüket önállóan vagy pedig Szabolcs megye keretében teljesítik-e. A hajdúvárosok érdeke természetesen az önállóság volt, míg Szabolcs vármegyéé ezzel ellentétes. Általános adóügyi megfontolásból hajdúvárosok törekvését a bécsi udvar is támogatta, s az 1696-os nádori concursuson, amelyen a hajdúvárosok is részt vettek, önálló adózási portákat állapítottak meg részükre, s egyben véglegesen elválasztották azt Szabolcs vármegyétől.

A különálló adózási porták megléte, az ezzel kapcsolatos feladatkör volt az a szilárd mag, amely elodázhatatlanul szükségessé tette a városok feletti szervezet létrejöttét, hogy az az idők folyamán újabb és újabb feladatköröket vonjon magához. A hajdúvárosok 1698-ban Désány István személyében főkapitányt választottak, akit az Udvari Haditanács 1699-ben tisztjében megerősített. A főkapitány választást hamarosan követte a kerületi tisztikar kiépülése.

A hajdúkerület főkapitányainak névsora időrendben - 11 fő

Név	Titulus	Időszak
Désány István	főkapitány	1698.11.22-1702
Fogarassy Tamás	helyettes kapitány	1705.04.18-1706
Anderkó Péter	helyettes kapitány	1706.06.12-1708
Nánási Oláh Jakab	helyettes kapitány	1708.06.26-1710
I. Csanády Sámuel	főkapitány	1711-1734
II. Csanády Sámuel	főkapitány	1734-1777
III. Csanády Sámuel	főkapitány	1777-1790
Jablonzay Pethes János	főkapitány	1790-1809
Nánási Oláh Mihály	főkapitány	1809-1835
Pély Gábor	főkapitány	1835-1849
Sillye Gábor	főkapitány	1861-1876

A török uralom megszűnte után a hajdúvárosok számára elsőrendű kérdésként vetődött fel a főhatóság, a hovatartozás kérdése. Korántsem volt ugyanis mindegy, hogy melyik kormányzék alá tartoznak, s ráadásul Szabolcs vármegye is állandóan napirenden tartotta területi igényét. Eddigi főhatóságuk ugyanis, a kassai főkapitányság előbb ténylegesen, majd jogilag is megszűnt. Elméletileg három út állott a kérdés rendezésére. Vagy véglegesen az Udvari Haditanács alá kerülnek, vagy a Kamara fennhatósága alá rendelik őket vagy pedig Szabolcs megye kebelezi be a városokat. A Hajdúkerület számára a legjobb az első, a legrosszabb pedig a harmadik változat lett volna. A hajdúvárosok 1715. márc. 3-án Böszörményben tartott közgyűlésükön a következőket határozták. A Pozsonyban tartózkodó [Csanády Sámuel](#) főkapitány érje el, hogy az Udvari Haditanács alá rendeljék őket, ha ez nem menne, megelégednének a kamarai függéssel is, mert a legfőbb veszélyt Szabolcs megye joghatóságában látták. Végül valóban a Kamara alá tartoztak, amely azonban állandóan sérelem forrása lett, ugyanis joggal érezték úgy, hogy ezzel a jobbggyi függés veszélye nőtt meg. Jellemző módon a helyzetüket rendező hivatalos leirat csak a kassai főkapitányság formális megszűntetése után, 1733-ban érkezett meg.

A Hajdúkerület 18. századi magatartását a felsőbb kormányzésekkel szemben jogaik megvédése és lehető kiszélesítése, illetve az országgyűlési képviselői jog elnyerésére tett erőfeszítések sorozata jellemezte.

Ennek során állandó küzdelembe kerültek mind Szabolcs vármegyével, mind pedig a Kamarával. Jogaikat bizonyítandó nagy anyagi áldozatvállalásra is hajlandók voltak, amely érthetően elsősorban a katonaiállításra vonatkozott. Amikor 1741-ben Szabolcs vármegye a nemesi mozgalom erejét kihasználva lépéseket tett a hajdúvárosok bekebelezésére, ezt ellensúlyozandó Csanády Sámuel főkapitány és Kovács János böszörményi hadnagy 440 lovas és 150 gyalogos kiállítását ajánlotta fel, hogy ezzel is igazolják "kétségtelen és igaz" nemesi voltukat.

Tény, hogy a Bethlen Gábor által 1620-ban összehívott beszercebányai országgyűlésre az egyes hajdúvárosok külön-külön regalist kaptak, de ennek nem lett folytatása, Habsburg részről a beszercebányai országgyűlést egyébként is törvénytelennek tartották. Tudjuk azt is, hogy a Hajdúkerület részt vett a Rákóczi-szabadságharc országgyűlésein, de ez nem jelentett jogalapot arra, hogy a magyar rendek közé tagolódjanak. A szatmári béke után elemi érdeküknek tartották, hogy az országgyűléseken legalább megfigyelőként jelen legyenek.

A Nánáson, 1712. június ötödikén tartott kerületi közgyűlésben a Pozsonyban tartózkodó "becsülletes követ Uraimék" levelét ismertették, amelyben azok tudatták, hogy a "Nemes Ország Gyűlésében" az végeztetett volna, hogy "sok futásunkkal, fáradságunkkal, kölcségünkkel és édes véreink ki ontásával szereztetett szabadságunk más egyéb Vármegyéknek jurisdictiojok alá vétessék és attól függjön". Ha ez bekövetkeznék, későbbek lakóhelyüket is pusztán hagyni, semhogy ezt elviseljék. Általában elmondhatjuk, hogy a 18. század századi országgyűléseken ezt a jogvédő, bajt megelőző magatartást folytatták, noha gyakran nem is burkoltan reménykedtek abban, hogy országgyűlési képviseleti joghoz juthatnak.

Ez számukra teljesen váratlan körülmények között, s nem is az általuk elképzelt módon következett be. Ismeretes, hogy II. József uralkodása és különösen közigazgatási reformja a hajdúvárosok számára tragikus végkifejletet sejtetett. A szabadságukra oly annyira féltékeny városokat a megye ötödik járásaként Szabolcshoz csatolták. Ekkor úgy tűnt, hogy minden eddigi küzdelmük hiábavaló volt. Az események azonban másként alakultak. Ismeretes II. József politikájának csúfos bukása, s az a nemesi ellenállás, amely a korábbi állapotokat nemcsak visszaállította, hanem sok szempontból új fejlődési pályát jelölt ki a magyar történelem számára is. A nemesi felbuzdulás általános légkörét kihasználva sikerült magukat meghívatnia korszakos jelentőségű országgyűlésre, noha státuszuk egyelőre tisztázatlan maradt. A két követ - Jablonczay Petes János főkapitány és Nánási Oláh Mihály főjegyző - a kerületi közgyűléstől azt az utasítást kapta, hogy már az országgyűlés kezdete előtt Budán legyenek, "kicsinytől fogván a nagyig" mindenkit megkeressenek, világosítsák meg a hajdúszabadság eredetét és az adó alá való vetésük törvénytelen voltát.

Az utasítás tehát egyértelműen azt célozta, hogy igyekezzenek előmozdítani a magyar rendi államba való teljes jogú beépülést, s ezzel eleget tenni a hajdúnemesi-birtokosi réteg elvárásának. E törekvések ugyanis szoros összefüggésben állottak azokkal a társadalmi változásokkal, amelyek a hajdúvárosok kebelén belül végbementek. A folyamat nagyon hasonlított a redemptio utáni Jászkunság társadalmi rétegződéséhez és gondjaihoz. A jászkunok egyébként éppen úgy az országgyűlési képviseleti jog elnyerésére törekedtek, mint a hajdúvárosok, s éppen ezért a követek vetélytársként méregették egymást. A magyar rendek részéről megnyilvánuló fogadókézséget egyébként félreértették. Sem a hajdúvárosok, sem pedig a Jászkunság esetében nem arról volt szó, hogy a magyar rendeket meghatotta volna hivatkozásuk a "kétségbevonhatatlan, igaz és ősi" nemesi jogaikra, hanem arról, hogy a nemesség társadalmi változások iránt is fogékony része így akart a magyar rendi államnak nagyobb legitimációt adni. A két hajdúkerületi követ nem csekély megdöbbenéssel észlelte, hogy érvelésüknek alig van foganatja, s elkeseredve tudatta az otthoniakkal, hogy a "haza legnagyobb oszlopainak Nemes Hajdú Városokról" alig van tudomása. Az országgyűlési képviseleti jog elnyerése végeredményben azért sikerülhetett, mert a magyar nemesség közt volt olyan áramlat, amely a lassú társadalmi reformokat sürgette.

Példaként említhetjük Vay Józsefet, aki úgy gondolta, hogy a parasztság lassú reformok sorával bevonható a magyar rendi alkotmány sáncai mögé. Röpiratában a következőképpen ír: "Nem volna talán helytelen, ha az Országban lévő nagyobb Mező Városok, úgy a Jászság, Kunság, Kunság-Hajdú Városok Követjeiket az Ország Gyűlésére küldjék (mivel) Földes Uruk nem lévén, nintsen az Ország Gyűlésében pártfogójuk". Tiszta, világos beszéd ez, csak homlokegyenest ellenkező érvelési rendszer, ellenkező megfontolás, mint a hajdúvárosoké. A végeredmény a Hajdúkerület országgyűlési képviseleti jogának elnyerése volt, s ezzel a Hajdúkerület kialakulásának folyamata lezárult, hiszen

mindama ismérvek létrejöttek, amelyeket Fényes Elek a tulajdonképpeni szabad kerületeknek tulajdonított. Nem jelentette ez természetesen azt, hogy a városok társadalmának minden nyitott kérdése megoldódott volna. Így például egészen 1848-ig nem zárult le a Hajdúkerület belszerkezetének rendezése, amelynek megoldása egyébként már az 1790/91-es országgyűlésen felállított rendszeres bizottságoknak feladata lett volna. Ennek elmaradása tovább súlyosbította a hajdúvárosok társadalmának belső ellentéteit, társadalmi feszültségeit, amely elsősorban a földhasználat, az adófizetés és a városi kisebb szolgáltatások körül csúcsosodott ki.

Nem volt megoldott a hajdúvárosok államjogi helyzete sem, noha 1790-ben rendeződött az a sérelmes helyzet, amely a kamarai felügyelet miatt alakult ki, s ezután a Hajdúkerület a Helytartótanács alá tartozott. A főkapitányi tisztség ugyanis abban a formában, amelyben létrejött, átmeneti képződménynek tekinthető, s mivel hosszú időn keresztül nem változott, archaikussá is vált. Arról volt szó ugyanis, hogy a főkapitányt egyszerre választották is, illetve államhatalmi megerősítésre is volt szüksége, mert csak így nyerhette el hivatalát. Egyszerre volt tehát választott és egyszerre volt államilag kinevezett hivatalnok, s így személyében mintegy egyesítette a vármegyék alispáni és főispáni funkcióját. Ennek feloldására több próbálkozás történt, amelyek azt célozták, hogy a kerület élén két személy álljon, egy választott és egy olyan, akit az államhatalom nevez ki. Felmerült az is, hogy a Hajdúkerület modernizálását a Jáskunság mintájára hajtsák végre, sőt az is megfogalmazódott, hogy a hajdúvárosok élén is a nádor álljon, akárcsak a Jáskunság esetében. Ezek az elképzelések azonban mindvégig csak a tervezgetés szintjén maradtak.

A közigazgatás archaikus voltát jelzi a kerületi székhely sorsa is. Annak ellenére, hogy már igen korán határozat született arról, hogy a kerületi közgyűléseket mindenkor Böszörményben kell tartani, a gyakorlat az maradt, hogy a gyűléseket felváltva tartották az egyes városokban, hallgatólagosan figyelembe véve a lakhelyét. Hasonló vármegyékben is, de állandó székhely államhatalom igényel Böszörményre komolyan venni, kerületi börtön, amely 19. század legelején A Hajdúkerület ebben forradalmat és egység a Bocskai Bocskai nevet viselő központja volt. önállósága, az ország együtt megszűnt, s azt csak a Bach-rendszer bukásakor állították vissza. Ekkor választották főkapitánnyá azt a Sillye Gábort, aki 1848/49-ben a Hajdúkerület kormánybiztosaként az önvédelmi harc szervezője volt. Az 1867-es kiegyezés elvben ugyan megerősítette a Hajdúkerület törvényhatósági önállóságát, de a belső fejlődés egész sor kérdést vetett fel, amely az előbbi állítást mégis kérdésessé tette. Egyértelműen kiderült, hogy a Hajdúkerület belső szerkezetét modernizálni kell, illetve az is, hogy az egymással össze nem függő, három darabból álló törvényhatóság külső keretei sem tarthatók. A kiegyezés után kibontakozó belső hatalmi harcok egyik gyűjtőpontja pontosan a törvényhatóságok, a szabad királyi városok, szabad kerületek és a vármegyék kérdésének a rendezése volt. Egyértelművé vált, hogy a Hajdúkerület eredeti formájában nem maradhat fenn. Az eredeti kormányzati elképzelések szerint a térségben egy vármegyét állítottak volna fel, amelyhez Hajdúszoboszló is tartozott volna, míg a Hajdúság nagyobb részét a Nyíregyháza központtal megnagyobbítani szándékozott Szabolcs megyéhez csatolták volna. Ez a terv a Hajdúkerület merev ellenállása miatt meghiúsult, s általánosan elfogadottá vált, hogy a térségben egy új vármegyét kell felállítani. Hajdúböszörmény természetesen azt szerette volna elérni, hogy a megnagyobbított és vármegyei szerkezet szerint átalakított törvényhatóság székhelye legyen.

főkapitány és egyéb tisztségviselők volt a helyzet egyébként a a nagyobb törvényhatóságokban az hamarabb állandósult, amelyet az is elősegítettek. A hajdúvárosok a vonatkozó határozatot akkor kezdték amikor a 18. század derekán megépült a székházként is funkcionált, s amelyet a korszerű székházzá bővítettek. a formában érte meg az 1848/49-es szabadságharcot, s mint közigazgatási (17.) huszárezred és az ugyancsak 52. és 53. gyalogszázalaj szervezési Az abszolutizmus idején a Hajdúkerület területi beosztásának megsemmisítésével

Ekkor szólt közbe Debrecen szabad királyi város érdeke, amely egyébként valóban a térség természetes központja volt. A magyar országgyűlés az egész országra kiterjedő közigazgatási átrendezés során az [1876/33. tc-el](#) úgy döntött, hogy a hajdúvárosok érvelését az önálló törvényhatóság mellett figyelembe veszi ugyan, de a vármegye székhelyeként Debrecent jelölte meg.

Forrás: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Nyakas Miklós